

УДК 614.8:37

*Д. А. Журбинський, канд. техн. наук, А. В. Тарасенко
(ЧІПБ ім. Героїв Чорнобиля НУЦЗ України)*

КУЛЬТУРА БЕЗПЕКИ ЯК СИСТЕМА ЗНАЬ ТА УМОВА СТАЛОГО РОЗВИТКУ СУСПІЛЬСТВА

Проведено аналіз ситуації у сфері безпеки, що склалася в Україні під впливом сучасних динамічних процесів. Визначено основні проблемні питання, які пов'язані зі зниженням рівня культури безпеки громадян в Україні у зв'язку із різким зростанням ризиків виникнення надзвичайних ситуацій природного, техногенного і соціально-політичного походження. Зважаючи на те, що сучасна освіта у галузі безпеки життєдіяльності спрямована на одержання фундаментальних знань, умінь і навичок, формування поглядів, цінностей і поведінки людини, дисципліни з безпеки у вищих навчальних закладах України є вкрай важливою й необхідною складовою навчального процесу. Запропоновані шляхи формування нового світогляду, системи ідеалів і цінностей, тобто формування цілісної культури безпеки в процесі професійної підготовки майбутнього фахівця.

Ключові слова: безпека, культура безпеки, безпека життєдіяльності, цивільний захист, охорона праці.

D. A. Zhurbynskiy, A. V. Tarasenko

SAFETY CULTURE AS A KNOWLEDGE SYSTEM AND CONDITION OF CONSTANT DEVELOPMENT OF THE SOCIETY

The article deals with the situation in the field of life safety, which has arisen in Ukraine under the influence of modern dynamic processes. The main problem issues, related to the decrease of the citizens' safety culture level in Ukraine together with the sharp increase in the risks of natural, technological and socio-political emergencies, are determined. Modern education in the field of life safety aims at obtaining fundamental knowledge, skills and abilities, developing attitudes, values and human behavior. That's why security-oriented disciplines in higher educational institutions of Ukraine are extremely important and necessary components of the educational process. The ways of forming a new worldview, a system of ideals and values, in other words, an integral safety culture in the process of professional training of a future specialist are proposed in the article.

Key words: safety, safety culture, life safety, civil protection, labor protection.

Постановка проблеми. Безпека – одна з найбільших цінностей людини й суспільства. Стаття 2 [1] дає таке визначення безпеки людини: «Безпека це стан, в якому небезпека і умови, що ведуть до фізичного, психологічного або матеріального збитку, контролюються для того, щоб зберегти здоров'я і благополуччя індивідів та суспільства». Проте саме внаслідок значних проблем міжнародної, регіональної, державної, техногенної безпеки та порушення безпеки праці мільйони людей гинуть, страждають від травм та професійних хвороб.

Ситуація у сфері безпеки, що складається під впливом сучасних динамічних процесів, основою яких є глобалізація, науково-технічний прогрес, інформатизація та посилення антропогенного навантаження на навколишнє середовище, супроводжується виникненням нових ризиків та загроз для людей. Проте через недооцінку чи ігнорування проблем безпеки, що свідчить про недостатній рівень культури безпеки, щорічні втрати людства складають понад 10 % глобального валового продукту.

Аналіз останніх досліджень та публікацій. За даними ВООЗ [2], у світі щорічно до 2 млн людей втрачає життя від виробничих травм, понад 2 млн – від надмірного вживання алкоголю, близько 6 млн – від куріння, крім того, сотні мільйонів травмуються й отримують професійні захворювання. Лише в Україні щороку кількість травмованих із втратою працездатності та загиблих людей внаслідок нещасних випадків виробничого характеру перевищує 10 тис. осіб.

За інформацією Державної служби з питань праці [3] протягом 2016 року на українських підприємствах було смертельно травмовано 393 особи, що на 8% більше ніж у минулому році. Для порівняння, кількість смертей на виробництві у 2015 році становила 365 осіб.

З початку року до смертельних травм призвели такі події:

- ДТП та наїзд транспорту – 136 осіб (35% від загальної кількості загиблих);
- падіння з висоти – 63 особи (16%);
- обрушення предметів, матеріалів, породи, ґрунту – 60 осіб (15%);
- механічна дія предметів та деталей, що рухаються – 46 осіб (12%);
- ураження електричним струмом – 29 осіб (7%).

Слід відзначити, що офіційна статистика свідчить про постійне зменшення останнім часом кількості загиблих і травмованих на виробництві, але це не дає підстав стверджувати про нормалізацію ситуації у сфері безпеки. Така позитивна тенденція частково пояснюється значним скороченням загальної чисельності найманих працівників підприємств України із 16,0 млн у 2000 р. до 12,6 млн у 2010 р. (у промисловості відповідно з 4,5 млн до 3,0 млн осіб) та великою кількістю працівників, зайнятих у неформальному секторі економіки, які здебільшого працюють у неприйнятних умовах, позбавлені необхідного соціального захисту та не відображаються у статистичній звітності.

На жаль, періодично з'являються трагічні повідомлення про загибель людей, які працюють на нелегальних копанках, де, зрозуміло, не здійснюється жодний контроль за дотриманням вимог безпеки й не застосовуються технічні засоби рятування. Нині високим залишається рівень професійної захворюваності, що безпосередньо пов'язано з незадовільним станом санітарно-гігієнічних умов праці на виробництві.

В цілому в економіці 28,9 % працівників працюють в умовах, що не відповідають санітарно-гігієнічним нормам, в окремих галузях промислової діяльності цей показник перевищує 70-відсоткову позначку.

Виробничий травматизм і високий рівень професійних захворювань свідчать про низький рівень культури безпеки у виробничій сфері, що великою мірою зумовлено станом виробничих фондів. Більша частина основних виробничих засобів в Україні фізично зношена та морально застаріла, ступінь їх зносу в окремих галузях економічної діяльності перевищує 60 %, а рівень оновлення у межах 0,4–9 %.

Ігнорування та порушення норм і правил охорони праці, службова недбалість, значні вади організації праці, експлуатація основних засобів, що перебувають у критичному стані, – усе це пов'язано з низьким рівнем культури виробничої безпеки, а наслідки цих негативних явищ є важким тягарем для економіки держави та суспільства в цілому. Хоч офіційна статистика не містить повних даних про розмір збитків, завданих виробничими травмами, зокрема зі смертельним наслідком, цілком зрозуміло, що вони обходяться суспільству надто дорого як у фінансовому, так і в соціальному аспектах. На жаль, нині як у вітчизняній, так і зарубіжній літературі єдиного методологічного підходу до оцінки вартості життя не існує. Але цілком зрозуміло, що у цю вартість мають включатися витрати на виховання та навчання загиблого, затрати на підготовку заміни втраченого працівника, втрачена вигода від продукції, яку міг би виготовити загиблий за роки своєї активної діяльності, витрати на утриманців загиблого, компенсаційні виплати його сім'ї, соціальні виплати тощо. Поширення корупції й тінізація економіки як свідчення низької культури взагалі й культури безпеки зокрема на політичному рівні є одними з найсуттєвіших перепон на шляху до покращення ситуації з безпекою в Україні.

Постановка завдання. Основним завданнями статті є: проведення аналізу ситуації у сфері культури безпеки в Україні, що склалася під впливом сучасних динамічних процесів; розкриття значення знань з культури безпеки в контексті забезпечення сталого розвитку держави та суспільства.

Виклад основного матеріалу дослідження. Про низький рівень культури безпеки, яка є елементом загальної культури, що реалізує захисну функцію людей, свідчить високий травматизм у побуті, від якого щороку потерпає від 2 до 4 тис. осіб, високі показники передчасної смертності від зовнішніх причин і поширення соціально небезпечних хвороб [4]. Хоч чисельність потерпілих у невиробничій сфері також має позитивну тенденцію до зниження, але за показником потерпілих у розрахунку на одну тис. працюючих Україна втричі перевищує країни Європи. До основних зовнішніх причин смертності в Україні відноситься смертність вна-

слідок дорожньо-транспортних пригод (ДТП) та випадкових отруєнь. Так, за даними Департаменту медичної допомоги МОЗ [5], з 2011 по 2016 рік в Україні зареєстровано близько 170 тисяч ДТП з потерпілими, в яких загинули 26,5 тис. людей і 209 тис. були травмовані.

ДТП в Україні є першою за поширеністю причиною смерті серед молоді у віці від 15 до 24 років і другою – серед дітей у віці від 5 до 14 років. Понад 43% загиблих є пішоходами й велосипедистами. ДТП з тяжкими наслідками в Україні відбуваються через перевищення швидкості (39% випадків), необлаштованість пішохідних переходів (38%), порушення правил перетину перехрестя (30%), а також управління автотранспортом у нетверезому стані.

Основною причиною такої трагічної статистики визнано людський фактор, тобто низький рівень культури учасників дорожнього руху

Тому питання безпеки життя та здоров'я людини розглядається як пріоритетне в контексті забезпечення сталого розвитку держави й суспільства. Так, концепцією сталого розвитку, прийнятою у 90-ті рр. минулого століття, дії, спрямовані на забезпечення безпеки людей в усіх сферах життєдіяльності (матеріально-виробничій, побутовій, соціально-політичній, культурній та духовній), визнані пріоритетними для світової спільноти в умовах глобалізації.

В Україні створені міцні підвалини державної політики у сфері забезпечення безпечних умов життєдіяльності, зокрема прийнята законодавча база, яка ґрунтується на Конституції України і включає закони у сфері охорони здоров'я, охорони праці, охорони навколишнього середовища, безпеки дорожнього руху, та цивільного захисту. За роки становлення незалежності створені відповідні інституції, зокрема у 1993 р. – Національна рада з питань безпечної життєдіяльності населення [6]. Маючи статус надвідомчого координаційного і методологічного центру з упровадження сучасних підходів до покращення ситуації у сфері безпеки, Національна рада, на превеликий жаль, досі себе ніяк не проявила.

Аналіз стану підготовки з питань безпеки у закладах освіти Європи та США засвідчує, що навчання студентів безпечної поведінки у повсякденні, під час виробничої діяльності, під час надзвичайних ситуацій ведеться поступово. Питання безпечної життєдіяльності інтенсивно висвітлюються в повсякденному навчанні дитини у дитячому садочку і поступово інтегрується в дисципліни загальноосвітньої школи. У вищих навчальних закладах без вивчення питань техніки безпеки не розпочинається жодний курс технічних, технологічних чи будь-яких інших дисциплін. Кожний громадянин усвідомлює, що при недотриманні елементарних вимог безпеки, він, по-перше, може бути оштрафований, по-друге - може отримати ушкодження, які будуть несумісними із життям або призвести до інвалідності; по-третє - втрачає можливість страхового захисту тощо. Попри те, що окремої дисципліни, яка б мала назву «Безпека життєдіяльності» чи «Цивільний захист» у навчальних закладах світу немає, питанням безпеки надається пріоритет.

Враховуючи той факт, що відповідні знання, уміння та навички є необхідною умовою безпечної поведінки людини, в Україні цим питанням приділяється значна увага в освітній сфері [7-10]. Зокрема, на основі напрацювань закордонних і вітчизняних науковців у сфері безпеки реалізується концепція освіти з напрямку «Безпека життя і діяльності людини», відповідно до якої викладається комплекс дисциплін, а саме валеологія, екологія, охорона праці, ергономіка, цивільний захист [10]. Чільна увага при цьому приділяється проблемам безпеки життєдіяльності.

Формування знань, умінь і навичок в області безпеки життєдіяльності здійснюється в основному через навчання (цілеспрямований процес взаємодії особи, що навчає і того, кого навчають, а також через самоосвіту, засоби масової інформації, суспільно-трудову діяльність і т.п.). Разом з тим існуючий стан справ свідчить про те, що наявна у людей сукупність знань та умінь є недостатньою для забезпечення безпеки. Важливо, щоб безпека стала пріоритетною ціллю та внутрішньою потребою окремої людини, колективу та суспільства. Цього можна досягти шляхом формування нового світогляду, системи ідеалів і цінностей, норм і традицій безпечної поведінки, тобто становлення цілісної культури безпеки як елемента загальної культури, що дає змогу реалізувати захисну функцію людей. Ця культура має базуватися на наукових і системних підходах [8-9].

У науковій літературі [11] культура безпеки визначається як рівень розвитку людини і суспільства, що характеризується значущістю забезпечення безпеки життєдіяльності у системі особистісних і соціальних цінностей, безпечної поведінки в повсякденному житті та в умовах небезпечних і надзвичайних ситуацій, рівнем захищеності від загроз і небезпек в усіх сферах життєдіяльності. Виходячи із цього її складниками визнаються:

- на індивідуальному рівні – це світогляд, норми поведінки, індивідуальні цінності й підготовленість людини у сфері безпеки життєдіяльності;
- на колективному рівні – корпоративні цінності, професійна етика та мораль, підготовленість персоналу у сфері безпеки;
- на суспільному рівні – традиції безпечної поведінки, суспільні цінності, підготовленість усього населення у сфері безпеки життєдіяльності.

Формування світогляду безпечного існування - це багатогранний і складний процес, і в цьому контексті культура безпеки життєдіяльності виступає як «стан громадської організації людини, що забезпечує певний рівень його безпеки в процесі життєдіяльності». Основними організаційними принципами навчання в області безпеки життєдіяльності є загальність, безперервність і комплексність навчання. Принцип загальності припускає навчання всіх категорій населення, незалежно від їхнього віку, національності, роду діяльності й інших факторів. Безперервність навчання пов'язана з поетапним формуванням знань, умінь і навичок у тих, яких навчають, протягом всього життя починаючи з дитячого віку. Комплексність навчання – це з однієї сторони навчати захищатися від усього спектра можливих небезпек сучасного світу, з іншого боку – враховувати завдання, покладені на різні групи тих, яких навчають, в області безпеки життєдіяльності.

Враховуючи той факт, що відповідні знання, уміння та навички є необхідною умовою безпечної поведінки людини, цим питанням повинна приділятися значна увага в освітній сфері. Зокрема, це стосувалося вивчення дисциплін «Безпека життєдіяльності» та «Цивільний захист», що були регламентовані для викладання у вищих навчальних закладах, відповідно до вимог щодо підготовки фахівців з питань безпеки, згідно з [12].

В той же час, іншим нормативним актом Кабінету міністрів України [13] було скасовано зазначений вище документ, що призвело до скорочення аудиторного навантаження, а також до зниження мотивації щодо вивчення означених дисциплін.

Прийняття цих нормативних актів, на нашу думку, суперечить окремим положенням Стратегії національної безпеки України, затвердженої [14], де одним із шляхів створення ефективного сектора безпеки і оборони є «розвиток системи військово-патріотичного виховання, запровадження програм військової підготовки і цивільного захисту в загальноосвітніх, професійно-технічних і вищих навчальних закладах».

Саме дисципліни «Безпека життєдіяльності» та «Цивільний захист» є базовими для формування культури безпечної життєдіяльності у студентів і дають змогу довести до максимальної кількості слухачів елементарні прийоми швидкої організації рятування життя мирного населення в умовах конфлікту. Увагу до цього процесу необхідно забезпечити на всіх рівнях соціуму: від державного до особистого. Зокрема це може бути досягнуто повернення до вивчення дисциплін «Безпека життєдіяльності», «Цивільний захист» у вищих навчальних закладах нашої держави. У вищих навчальних закладах України, на нашу думку, відповідальність за навчання безпечної життєдіяльності повинна покладатися на викладачів означених дисциплін. Уміння викликати у студентів інтерес до дисципліни, довести її життєву необхідність, використати мотиваційні заходи для покращення сприйняття призведе до того, що навіть в умовах реорганізації, коли ці дисципліни стануть на вибір студента – молодь буде розуміти значення та важливість сформованої під час навчального процесу культури безпечної життєдіяльності. Зміна підходів у викладанні, практична спрямованість цих дисциплін, максимальне наближення змісту до вимог сучасності та потреб суспільства – є запорукою ефективності підготовки до безпечної життєдіяльності у вищих та високого попиту на дисципліни з безпеки.

Вивчення зазначених дисциплін у вищих навчальних закладах дасть змогу студентам:

- ознайомитися з особливостями здорового способу життя й раціональної поведінки, актуальними для юнацтва;
- вивчити правила й освоїти навички надання першої медичної допомоги;
- зрозуміти взаємозв'язок і особливості забезпечення національної і глобальної безпеки при постіндустріальному розвитку цивілізації;
- ознайомитися із завданнями й структурами державних організацій в області захисту населення від надзвичайних ситуацій;
- зрозуміти особисту зацікавленість, необхідність особистої участі кожного громадянина в забезпеченні безпеки життєдіяльності суспільства й національної безпеки;
- вивчити правові аспекти військового обов'язку й організацію підготовки громадян до військової служби.

Висновки. Зважаючи на те, що на сучасному етапі розвитку суспільства проблема культури безпеки людини привертає особливу увагу науковців і практиків через різке зростання ризиків виникнення надзвичайних ситуацій природного, техногенного і соціально-політичного походження, сучасна освіта у галузі безпеки життєдіяльності повинна бути спрямована на одержання фундаментальних знань, умінь і навичок, формування поглядів, цінностей і поведінки людини з метою запобігання виникненню ризиків її життю і здоров'ю. Дисципліни з безпеки у вищих навчальних закладах України є вкрай важливою й необхідною складовою навчального процесу.

Збільшити увагу до викладання безпекових дисциплін в освітньому процесі, адже знання людина повинна отримувати на всіх етапах освітнього процесу, починаючи з дошкільного. Зокрема, це стосується приведення дисциплін «Безпека життєдіяльності», «Основи охорони праці» (для молодших спеціалістів, бакалаврів), «Охорона праці в галузі», «Цивільний захист» (для спеціалістів, магістрів), що запроваджені для викладання у вищих наукових закладах, у відповідність до вимог щодо підготовки фахівців з питань безпеки, викладених у наказах Міністерства освіти і науки молоді та спорту України, Міністерства України з питань надзвичайних ситуацій та у справах захисту населення від наслідків Чорнобильської катастрофи, Державного комітету України з промислової безпеки, охорони праці та гірничого нагляду «Про організацію та вдосконалення навчання з питань охорони праці, безпеки життєдіяльності, цивільного захисту у вищих навчальних закладах України» від 21 жовтня 2010 р. № 969/922/216. Міністерству освіти і науки, молоді та спорту України необхідно розглянути можливість запровадження навчального модуля курсу з культури безпеки у програмі навчальної дисципліни «Основи безпеки життєдіяльності» у системі безперервної багатоступеневої освіти фахівців, зокрема для техногенно-небезпечних галузей.

Перспективи подальших досліджень у цьому напрямку ми вбачаємо у розширенні проблематики дослідження через аналіз процесу формування культури безпеки життєдіяльності у навчально-виховному процесі ВНЗ ДСНС України.

Список літератури:

1. Монреальська декларація «Право людини на безпеку» 6-та Всесвітня конференція по запобіганню і управлінню пошкодженнями. – Монреаль, Канада, 15 травня 2002 р.
2. <http://www.who.int>.
3. <http://dsp.gov.ua/>.
4. Проблеми впровадження культури безпеки в Україні. – К.: НІСД, 2012. – 17 с.
5. <http://www.moz.gov.ua>.
6. ПКМУ від 15 вересня 1993 року № 733 «Про створення Національної ради з питань безпечної життєдіяльності населення».
7. Мошкін В. Виховання культури особистої безпеки // Основи безпеки життєдіяльності. – 2000. – № 8. – С. 13-16.
8. Сущенко Л.П. Теоретичні основи запровадження в навчальний процес в умовах університету знань про здоров'я людини: Зб. наук. праць // Проблеми сучасного мистецтва і культури / [за ред. Г.Є. Гребенюка]. – Х.: Каравела, 2003. – С. 85–94.

9. Ісаєв С.А. Формування культури безпеки життєдіяльності у вищих навчальних закладах України / С.А. Ісаєв, А.П. Пашков // *Культура безпеки, екології та здоров'я*. – 2010. – № 2. – С. 27-29.

10. Белов О. Актуальні проблеми викладання дисципліни «Безпека життєдіяльності» у вищих навчальних закладах / О. Белов, В. Лапін // *Охорона праці*. – 2002. – № 9. – С. 9-16.

11. Безпека життєдіяльності. 2-ге вид. [текст]: підручник./О.І. Запорожець, Б.Д. Халмурadow, В.І. Применко та ін.] – К. : «Центр учбової літератури», 2016. – 448 с.

12. Наказ Міністерства освіти і науки, Міністерства України з питань надзвичайних ситуацій та у справах захисту населення від наслідків Чорнобильської катастрофи, Державного комітету України з промислової безпеки, охорони праці та гірничого нагляду від 21.10.2010 р. № 969/922/216 «Про організацію та вдосконалення навчання з питань охорони праці, безпеки життєдіяльності, цивільного захисту у вищих навчальних закладах».

13. Розпорядження кабінету міністрів України від 30 травня 2014 р. № 590-р. «Про скасування наказу Міністерства освіти і науки, Міністерства з питань надзвичайних ситуацій та у справах захисту населення від наслідків Чорнобильської катастрофи, Державного комітету з промислової безпеки, охорони праці та гірничого нагляду від 21 жовтня 2010 р. № 969/922/216».

14. Указ Президента України від 26 травня 2015 року № 287/2015 «Про рішення Ради національної безпеки і оборони України від 6 травня 2015 року «Про Стратегію національної безпеки України».

References:

1. Montreal Declaration "Human Right for Safety" 6th World Conference on the Prevention and Management of Damage, Montreal, Canada, May 15, 2002

2. <http://www.who.int>.

3. <http://dsp.gov.ua/>.

4. Problems of implementing a culture of security in Ukraine. – K. : NISS, 2012. – 17 p.

5. <http://www.moz.gov.ua>.

6. PCMU from September 15, 1993, No. 733 "On the Establishment of the National Council for the Safety of Life of Population".

7. Moshkin V. Education of the culture of personal safety // *Fundamentals of life safety*. – 2000. – No. 8. – P. 13–16.

8. Suschenko L.P. Theoretical bases of introduction the knowledge about human health into the educational process in the conditions of the University: Coll. sciences works // *Problems of Contemporary Art and Culture* / [ed. G. E. Hrebenyuk]. – Kh. Karavela, 2003. – P. 85-94.

9. Isaev S.A. Formation of a Culture of Life Safety in Higher Educational Institutions of Ukraine / S.A. Isaev, AP Pashkov // *Culture of safety, ecology and health*. – 2010. – No. 2. – P. 27–29.

10. Belov O. Actual problems of teaching the discipline " Life Safety" in higher educational institutions / O. Belov, V. Lapin // *Labor protection*. – 2002. – No. 9. – P. 9–16.

11. Life Safety. 2nd form. [text]: textbook. / O.I. Zaporozhets, B.D. Khmelmuradow, V.I. Prymenko, etc.] – K.: "Center for Educational Literature", 2016. – 448 p.

12. Order of the Ministry of Education and Science, Ministry of Ukraine for Emergencies and Affairs of Population Protection from the Consequences of the Chornobyl Catastrophe, State Committee of Ukraine for Industrial Safety, Labor Protection and Mining Supervision dated October 21, 2010 No. 969/922/216 "On organization and improvement of training on occupational safety, life safety, and civil defense in higher educational establishments".

13. The Order of the Cabinet of Ministers of Ukraine dated May 30, 2014 No. 590-p. "On the abolition of the order of the Ministry of Education and Science, the Ministry of Emergencies and Affairs of Population Protection from the Consequences of the Chornobyl Disaster, the State Committee for Industrial Safety, Labor Protection and Mining Supervision of October 21, 2010 No. 969/922/216".

14. Decree of the President of Ukraine dated May 26, 2015 № 287/2015 "On the decision of the National Security and Defense Council of Ukraine dated May 6, 2015 "On the Strategy of National Security of Ukraine".

